

PIRMASIS LIETUVIŠKAS SUVALKIJOS ŽEMĖLAPIS

Romualdas Girkus¹, Viktoras Lukoševičius²¹Aerogeodezijos institutas, Pramonės pr. 13, LT- 51327 Kaunas, Lietuva

El. paštas r.girkus@agi.lt

²Kauno technologijos universitetas, Panevėžio institutas, Klaipėdos g. 1, LT-35209 Panevėžys, Lietuva

El. paštas viktoras.lukosevicius@ktu.lt

Šiaulių universitetas, Technologijų fakultetas, Vilniaus g. 141, LT-76353 Šiauliai, Lietuva

El. paštas viktoras.lukosevicius@ktu.lt

Įteikta 2009 02 26, priimta 2009 06 15

Santrauka. Po ilgo paieškos laikotarpio, dr. N. Lietuvninkaitėi padedant, KTU bibliotekos Retų knygų skyriaus kartografiniame archyve aptiktas 1915 m. JAV išleistas B. K. Balučio M 1:252 000 Suvalkijos žemėlapis. Lietuvių išėivijos instituto B. K. Balučio fonde žemėlapio sudarymo medžiagos nerasta. Paieška atrodė beviltiška dėl tarpukario Lietuviškosios enciklopedijos klaidinančios informacijos, kad prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui žemėlapis nebuvo išleistas, tad aprašomas ir publikuojamas pirmą kartą.

Reikšminiai žodžiai: Lietuvos žemėlapiai, varstinė sistema, gubernija, pavietas, mozūrai.

1. Įvadas

Iki Lietuvos nepriklausomybės lietuvių kalba išleistų Lietuvos žemėlapų autoriai paprastai naudojami carinės Rusijos varstinės sistemos žemėlapiams, o jų autoriai dažnai kartografinį išsilavinimą ar šio darbo įgūdžius buvo įgiję Rusijoje.

Tarpukario Lietuvos kartografijai svarus buvo Povilo Matulionio indėlis (1860–1932). Baigęs miškų studijas Petrograde ir 1898 m. grįžęs į Lietuvą P. Matulionis 1906 m. buvo parengęs Lietuvos žemėlapio maketą. 1907 m. išvykdamas dirbti į Suomiją (Samas 1997), žemėlapio medžiagą paliko Lietuvių mokslo draugijai, o ši, tarpininkaujant dailininkui A. Žmuidzinavičiui, paskolino ją B. K. Balučiiui, kuris tuomet dirbo kartografu JAV „Rand, McNally and Company“ žemėlapų leidykloje Čikagoje (Reklaitis 1999). Išanalizavęs iš Lietuvos gautą medžiagą, būsimo žemėlapio autorius B. K. Balutis įvertino vietovardžių trūkumą, ypač hidronimų. Vėliau, 1924 m., P. Matulionis išleido „Kalnuotumo ir nuotakumo Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapi“ (1 pav.).

Dirbdamas žemėlapų leidyboje B. K. Balutis buvo gerai informuotas apie jo planuojamam leisti Lietuvos žemėlapui naudotinus žemėlapius. Pagrindinė sudaromo žemėlapio problema buvo lietuviški vietovardžiai, kurie vokiečių, rusų ir lenkų žemėlapiuose buvo dažnai lietuviui neatpažįstami. Supratęs, kad visos Lietuvos etnografinės teritorijos žemėlapio rengimas gali užsitęsti keletą metų, B. K. Balutis nusprendė žemėlapi leisti dalimis pagal pagrindines etnografines sritis.

1 pav. P. Matulionio Lietuvos ir jos pakraščių kalnuotumo ir nuotakumo žemėlapio fragmentas

Fig. 1. Fragment of P. Matulionis map "Mountainousness and inclination map of Lithuania and outskirts"

2. Suvalkijos žemėlapis

Kadangi gausiausia autoriaus buvo surinkta Suvalkijos krašto medžiaga, jis pirmiausiai ir buvo kartografuojamas. Dėl vietovardžių rašybos laiškais konsultuotasi net su Jonu Basanavičiumi. Autorius, jo paties skaičiavimu, žemėlapiui sudaryt sugaišo apie 5000 valandų, t. y. dirbant kasdien po 8 val. tai truktų vos ne dvejus metus. Autoriaus teigimu, žemėlapyje pažymėta daugiau kaip 3000 vietovardžių (žr. lentelę). Žemėlapis pradėtas sudaryti 1910 m., o atspausdintas 1915 m. Ilgas žemėlapių sudarymo ir spaudos periodas priklausė dar ir nuo to, kad B. K. Balutis, metęs kartografinį darbą firmoje, perėjo dirbti į „Lietuvos“ laikraščio redakciją, bei Lietuvos mokslo draugijos atsiunčiamų pastabų ir su tuo susijusių taisyimų (Skirius 2002).

1867 m. atskelta Lenkijos karalystės Augustavo gubernijos šiaurinė dalis pavadinta Suvalkų gubernija. Suvalkijos gubernijos M 1:420 000 (10 varstų) žemėlapi (2 pav.) išleido A. Iljino kartografinė įmonė (Suvalkskaja gubernija 1905). Tai B. K. Balučio žemėlapiui gretimo mastelio žemėlapis, tad neabejotina, kad jis taip pat buvo vienas iš sudaromo žemėlapių šaltinių. Tai tvirtintina, nes Suvalkijos ribos abiejuose yra identiškos, išskyrus nedidelį pietų sienos apendiksą B. K. Balučio žemėlapyje (tarp Bobro upės, Augustavo kanalo ir pačioje apendikso apačioje Dalistavo gyvenvietės). Šiame apendikse B. K. Balutis žymi Jasienowo ir Kopytkowo gyvenvietes. Ši teritorija žemėlapij projektuojant, matyt, nebuvo planuota, nes išsikiša už žemėlapių pietinio rėmelio.

2 pav. Suvalkskaja gubernijos žemėlapi, M1:420 000, 1905 m. fragmentas

Fig. 2. Fragment of map Suvalkija province, scale 1:420 000, 1905

Suvalkijos žemėlapis apima ir nūdienos Lenkijos teritorijoje esančius miestus – Suvalkus, Augustavą ir Seinus.

Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto leidinyje „JAV lietuviai. Biografijų žinynas“ B. K. Balutis bei jo dėdė – žemėlapių rėmėjas kunigas Juozas Židanavičius neminimi net ir papildymų priede (Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai 1998). Tarpukariu išleistoje Lietuviškojoje enciklopedijoje apie B. K. Balutį pateikta išsami informacija. Teigiama, kad jis sudarė didelį Suvalkų žemės žemėlapi kaip dalį plataus visos Lietuvos žemėlapi, kuris, prasidėjęs pasauliniam karui, liko nebaigtas (Lietuviškoji enciklopedija 1934).

J. Deksnio (1904–1989) kartografiniame fonde (Aerogeodezijos institute) saugoma B. K. Balučio Suvalkijos žemėlapi M 1:252 000 (6 varstų) sumažinta fotokopija (J. Deksnio kartografinis fondas), todėl suabejota tarpukario enciklopedinio leidinio informacija. Paieška atvedė į Kauno technologijos universiteto bibliotekos žemėlapių archyvą. Jis sovietmečiu perėmė tarpukario Vytauto Didžiojo universiteto fondus, kurie vėliau buvo perduoti Vilniaus universitetui ne visi. Archyve aptiktas geros kokybės žemėlapis (3 pav.), atspausdintas penkiomis spalvomis, matmenys rėmeliuose 72,5×53,7 cm (pagal B. K. Balutį – 28×22 colių) (Suvalkijos žemėlapis 1915). Žemėlapių tiražas buvo 1000 egzempliorių. Pirmasis pasaulinis karas sutrukdė Lietuvos visuomenei įvertinti kruopštaus darbo rezultatą, o vėliau žemėlapis tapo retynebe. 1919 m. B. K. Balutis į Lietuvą parsigabeno tik žemėlapių cinko klišę. Ją perdavė Karo muziejui Kaune. Generaliniam armijos štabui įsteigus kartografijos tarnybą, klišė buvo jos perimta. Žemėlapių atspaudu neturėjo net autorius.

Žemėlapyje pateikti sutartiniai ženklai, kurie žymi gyvenviečių skirstymą pagal administracinį ir diecezinį požymius, bei žymimi kaimai su mokyklomis. Neįvardyti dvarai ir palivarkai. Keliai – dviejų kategorijų: plentai ir vieškeliai; pažymėta geležinkeliai ir stotys. Iš hidrografijos sutartinių ženklų paženklinta tik upės ir upeliai bei kanalai (sutartinis ženklas primena siauruosius geležinkelius). Reljefas nekartografuota, tik žymėtos didesnės pelkės (balos). Nurodytos ribos (rubežiai) su prūsais, gubernijų ribos, septynių kartografuotų pavičių (Šakių, Vilkaviškio, Kalvarijos, Marijampolės, Seinų, Suvalkų ir Augustavo) ribos ir riba tarp lietuvių ir mozūrų. Pastaroji riba prasideda žemiau Vižainių ir tęsiasi pietryčių kryptimi tarp Seinų ir Suvalkų iki Nemuno žemiau Druskininkų. Taigi mozūrams priskirta pietinė teritorija su Suvalkais ir Augustavu bei Augustavo miškais. Pavietų teritorijos nuspalvintos. Įdomus nūdienos kalbos požiūriu sutartinis ženklas „krasos ir telegrafo stotis“ bei nuosavybės įrašas „Copyrighted – Visos tiesios perspaudinimo apsaugotos“. Žodis „krasa“ jau nebevertojamas vokiečių kalboje – paštas. Matyt, tai buvo perimta iš naudoto šaltinio ir vokiečių žemėlapių. Lietuvių kalbos rašyba pavieniuose sutartinių ženklų paaiškinimuose nūdienos požiūriu neįprasta (stotys–stotys, pliantai–plentai ir pan.).

Žemėlapyje kas 30 minučių įbrėžtas geografinis tinklas, geografinis ilgis teikiamas dvejopai: į rytus nuo Paryžiaus meridianio ir į vakarus nuo Pulkovo meridianio.

Šakių pavieto vietovardžių skirtinguose žemėlapiuose palyginimas (nuo Nemuno iki 55 lygiagretės)

Comparison of the names localities in different maps of Šakių pavietas (from the river Nemunas to the 55 parallel)

Eil. nr.	„Suvalkijos žemėlapis“ M 1:252 000 (1915 m.)	„Карта Сувалкской губернии“ M 1:420000 (1905 г.)	Topografinis žemėlapis M 1:200 000 (1995 m.)	Pastabos
1	Ramoniškiai	Романишки		Ramoniškiai*
2	Sudargas	Сударги	Sudargas	
3	Burgaičiai		Burgaičiai	
4	Grynaičiai	Гринаице		Grinaičiai*
5	Rėžgaliai	Резгале		Rėžgaliai*
6	Trakiniai	Тракине		Trakiniai*
7	Beržiniai (Račiški)	Бържники	Ročiškiai	
8	Riežiukai			Rėžiukai*
9	Dievaičiai		Dievaičiai	
10	Žiliai	Жыле	Žiliai	
11	Kutai (Norkviecie)			Norkviečiai*
12	Pervazninkai	Пржевозники	Pervazninkai	
13	Gečiai			Gečiai*
14	Berckiai (Berčiški)		Berckiai	
15	Bunikėliai		Bunikėliai	
16	Bunikai	Буники		Bunikiai*
17	Sutkiai		Sutkiai	
18	Jakeliškiai			Jokeliškiai*
19	Šiaudinė			Šiaudinė*
20	Kaimelis	Каймеле (Шавдине)		Kaimelis*
21	Karališkiai	Каралишки	Karališkiai	
22	Kuoliškiai (Veršupė)			Veršupiai*
23	Dagiliai			išnykęs
24	Čiuriškiai			Čiuriškiai*
25	Jakaičiai		Jakaičiai	
26	Degėšiai	Дегесе		Degėšiai*
27	Kepštai	Кепшты	Kepštai	
28	Valenčiūnai		Valenčiūnai	
29	Mozūriškiai	Мазуришки	Mozūriškiai	
30	Dambrava			išnykęs
31	Trakas		Trakas	
32	Jankūnai			Jankūnai*
33	Norkūnai			Narkūnai*
34	Maštaičiai	Маштайце	Maštaičiai	
35	Papiškiai			Papiškiai*
36		Ивонишки	Voniškiai	neįvardytas
37	Gelgaudiškis	Гелгудишки	Gelgaudiškis	
38	Dabkūniškiai			išnykęs
39	Šimkai (Kurtyne)	Куртыне		Šimkai*
40	Piečiai (Pesce)			Pieščiai*
41		Клише	Klišiai	neįvardytas
42	Bagdžiai			Bagdžiai
43	Prūseliai	Пруселе	Prūseliai	
44	Bėdeliai		Bedaliai	
45	Perkūniškiai			išnykęs
46	Jotiškiai	Иотышки	Jotiškiai	
47	Pajotijai		Pajotijai	
48	Bartupis			išnykęs
49	Šilereva			Šilerava*
50	Stanaičiai	Станайце	Stanaičiai	
51	Pakalniškiai		Pakalniškiai	

Lentelės pabaiga

Eil. nr.	„Suvalkijos žemėlapis“ M 1:252 000 (1915 m.)	„Карта Сувалкской губернии“ M 1:420000 (1905 г.)	Topografinis žemėlapis M 1:200 000 (1995 m.)	Pastabos
52	Stulgiai		Stulgiai	
53	Dagiliai			Dagiliai*
54	Antakalniškiai			Antakalniškiai*
55	Vaigoriškiai			Vaiguviškiečiai*
56	Rudžiai			išnykęs
57	Bundzai		Bundzai	
58	Vargšai		Vargšai	
59	Švarpliai	Шварпле	Švarpliai	
60	Bizerai	Бизеры	Bizieriai	
61	Prancai		Prancai	
62	Mišiurkė (Misurka)	Мисурка	Mišiurkė	
63	Buožiai (Budnikiški)		Buožiai	
64	Plokščiai (Blagoslavenstvo)	Блогославенство	Plokščiai	
65	Karkazai		Karkazai	
66	Jotkiškiai		Jotyškiai	
67	Kubiliai		Kubiliai	
68	Šilvėnai	Шильвяны	Šilvėnai	
69	Kupstai (Lepkvarty)			Liepkartai*
70	Sutkai	Судки	Sutkai	
71	Patašiai	Полаше	Patašiai	
72	Bertuliai			Bertuliai*
73	Šilvenčiai (Dubiniški)			Dubiniškiai*
74	Pypliškiai			Pypliškė*
75	Žuklijai (Žukle)	Жукле		Žukliai*
76	Antaniškiai		Antaniškiai	
77	Antubiškiai		Antubiškiai	
78	Ilguva (Ilgova)	Илгово	Ilguva	
79	Joginiškiai	Гогенишки	Joginiškiai	
80	Kriūkai	Круки	Kriūkai	
81	Sutkiškiai			Sutkiškiai*
82	Prasčiūnai			Prasčiūnai*
83	Žemoji Panemunė		Žemoji Panemunė	
84	Jakuboniai (Jakubance)	Якубанце		Jokuboniai*
85	Puniškiai			išnykęs
86	Paluobiai	Полобье		Paluobiai*
87	Eičiūnai		Eičiūnai	
88	Leoniškiai	Леванишки	Leoniškiai	
89	Pajotuliai		Pajotuliai	
90	Šuketai		Šukėteliai	
91	Tirvydonai			Tarvydonai*
92	Panemunė	Понемунь		išnykęs
93	Širvydai		Sirvydai	
94	Šariškiai			Šiuoriškiai*
95	Šėtijai (Šajce)	Шайце		Šėtijai
96	Tirmėliai		Tirmėnai	
97	Kašeliai		Kašeliai	
98	Mikytai	Станислава	Mikytai	
99	Nosiedai (Novosady)		Nosiedai	
100		Креткомпье	Kretkampis	neįvardytas

Pastabos:

1. P. Matulionio „Kalnuotumo ir nuotakumo Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapyje“ tėra kartografuoti tik Sudargas, Kaimelis, Gelgaudiškis, Plokščiai, Ilguva, Palubiai, Ž. Panemunė ir Mozūriškiai.
2. Pastaboje * žymėtos gyvenvietės įvardytos M 1:50 000 topografiniame žemėlapyje.

Kaip pagrindinis žymėtas Pulkovo meridianas, o Paryžiaus meridiano geografinių ilgių reikšmės kas 30 minučių įbrėžtos rėmelio apvado juostoje. Tenka prisiminti, 1884 m. viso pasaulio pradiniu dienovidiniu buvo laikomas Grinvičo dienovidinis, tačiau nebuvo skubama vietinių dienovidinių keisti tarptautiniu (Chomskis 1979).

3. Išvados

1. B. K. Balučio Suvalkijos žemėlapis priskirtinas istorinių, diecezinių ir etninių žemėlapių tematikai.
2. Žemėlapis spalvine interpretacija daro šiuolaikinės spaudos įvaizdį, ir tai rodo to laikmečio JAV kartografinių firmų spaudos galimybes.
3. Pagal lietuviškų žemėlapių išleidimo seką Suvalkijos žemėlapis (1915 m., 6 varstų) po 1900 m. A. Macijausko „Žemėlapis lietuviškai latviško krašto“ (20 varstų) ir 1911 m. V. Verbicko „Lietuvos žemėlapis su etnografijos siena“ (25 varstų) yra tarp Lietuvos kartografijai vertingiausių.
4. Suvalkijos žemėlapyje kartografuotos visos gyvenvietės (su pavadinimais), kurios nūdienos topografiniuose žemėlapiuose kartografuojamos tik 10 kartų stambesnio mastelio žemėlapiuose.
5. Iš vietovardžių palyginamosios lentelės darytina išvada, kad Suvalkijos žemėlapyje neįvardyta tik apie 3 % gyvenviečių, o apie 8 % vietovardžių – naujai pavadinti arba išnykę (Topografiniai žemėlapiai 1995–2001).
6. P. Matulionio 1907 m. parengta medžiaga Lietuvos žemėlapiui sudaryti, sprendžiant iš 1924 m. jo išleisto „Kalnuotumo ir nuotakumo Lietuvos ir jos pakraščių žemėlapis“, neteikė esminės informacijos.
7. Su Paryžiaus dienovidinio žymeniu težinomas šis vienintelis lietuviškas žemėlapis.

Literatūra

- Chomskis, V. 1979. *Kartografija*. Vilnius: Mokslas. 336 p.
- Deksnio, J. (1904–1989) *kartografinis fondas* [Basic stock of cartography of Deksnys J. (1904–1989)]. Aerogeodezijos institutas.
- Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai: biografijų žinynas. 1998. [Referens book of biographies: Lithuanians in the USA], I tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Lietuviškoji enciklopedija*. 1934. Spaudos fondas, 2 tomas. Kaunas: Varpas.
- Reklaitis, P. 1999. *Prarastų Lietuvos pėdsakų paieška*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. 492 p.
- Samas, A. 1997. *Žemėlapiai ir jų kūrėjai* [Maps and its creators]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas. 196 p.
- Skirius, J. 2002. *Lietuvos visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis* [Public person and diplomat Bronius Kazys Balutis]. Vilnius.
- Suvalkiskaja gubernija*. 1905. Žemėlapis M1:420 000 (10 varstų) [Suvalkijos province, map scale 1:420 000]. KTU bibliotekos archyvas, inv. nr. 3055.
- Suvalkijos žemėlapis* – M 1:252 000 (6 varstų). 1915 [Suvalkija map scale 1:252 000]. KTU bibliotekos archyvas, Žem. 2207.
- Topografiniai žemėlapiai* M 1:50 000 (Jurbarkas, Veliuona) ir M 1:200 000. 1995–2001 [Topographic maps of scale 1:50 000 (Jurbarkas, Veliuona) and scale 1:2000]. Aerogeodezijos institutas.
-
- Romualdas GIRKUS**. Chief specialist in heritage at the Institute of Aerogeodesy (Ph +370 3 745 1504).
A graduate of Kaunas Polytechnic Institute (presently Kaunas University of Technology), geodetic engineer, 1962. Publications: over 20 scientific articles; a participant of conferences held in Latvia and Russia.
Research interests: history of geodesy and cartography.
-
- Viktoras LUKOŠEVIČIUS**. Assoc. Prof. Dr at the Department of Civil Engineering Technology, Panevėžys Institute, Kaunas University of Technology (Ph +370 4 543 5819, fax +370 4 551 6161).
A graduate of Kaunas Polytechnic Institute (presently Kaunas University of Technology), geodetic engineer, 1962. A Doctoral Degree from the Institute of Surveying, Aerial Photography and Cartography, Moscow, 1966. Publications: 2 books, over 60 research articles; a participant of conferences held in the USA, Brazil, Sweden, Norway, Russia. Fellowship Winner, NATO and Italy National Science Competition, 1996. A member of Association for the Advancement of Baltic Studies.
Research interests: history of geodesy and cartography.